

Újszülött nyelvújítók

Az Elvek és Paraméterek elmélete a nyelvelsajátítás és a történeti nyelvészet szemszögéből

Szécsényi Krisztina

ELTE Angol Nyelvészeti Tanszék

1 Az Elvek és Paraméterek elmélete

Mára már könnyen belátható az, hogy a nyelvek szerkezete a felszíni különbségek ellenére sok hasonlóságot is mutat. Egy nyelv mondataiban például jellemzően van alany és állítmány, ezek lehetnek egészen rövidek, akár csak egy szóból állóak, de kifejezetten hosszú, összetett kifejezések is. Egy alany lehet egy névmás, egy tulajdonnév vagy egy összetett főnévi kifejezés:

- (1) a. [Mi] meghívtuk a többiekét.
- b. [Kata] meghívta a többiekét.
- c. [A külföldi diákok, akik két hónappal ezelőtt érkeztek], meghívták a többiekét.

Az (1a) mondat alanya a *mi* névmás. Ebben az esetben a mondatunk akkor is jó, sőt, sokkal természetesebb lesz, ha maga a névmás nem is szerepel a mondatban – ez azonban nem jelenti azt, hogy ilyen esetekben a mondatnak nincs alanya. Mivel az igen megjelenő végződések egyértelműen beazonosítják az alany számát és személyét, a névmási alakokat nem kell kitenni egy semleges magyar mondatban. Más nyelvekben, mint amilyen például a (2) példában látható angolban, az alany nem elhagyható, például azért, mert az ige maga nem ad információt az alany számáról és személyéről:

- (2) I like chocolate. / They like chocolate.
 én szeret csoki / ők szeret csoki
 'Szeretem a csokit. / Szeretik a csokit.'

Ez alapján a tulajdonság alapján a nyelvek két nagy csoportba oszthatók, az úgynevezett pro-, azaz névmás-ejtő nyelvek, és a nem pro-ejtő nyelvek csoportjába. A magyar természetesen a pro-ejtő nyelvek közé tartozik, míg az angol nem pro-ejtő nyelv, az alany megjelenése kötelező.

Persze a magyarban is más a helyzet akkor, amikor nem egy semleges mondatban jelenik meg a névmás, hanem hangsúlyozni szeretném, nyomatékositani azt, hogy nem valaki más, hanem én voltam az, aki meghívta a többieket (3a). Ilyenkor a névmás jelenléte kötelező, ráadásul szórendi helye is kötött, közvetlenül az ige előtti pozícióban, az ún. fókuszpozícióban kell megjelennie, olyannyira, hogy még az igekötőnek is az ige mögé kell kerülni. A nem hangsúlyozott tárgy több pozícióban is megjelenhet, a fókuszált összetevőt is megelőzheti (3b):

- (3) a. ÉN hívtam meg a többieket.
b. A többieket ÉN hívtam meg.

Vegyük észre tehát, hogy a magyar nyelv szórendje a „híresztelésekkel” ellentétben tulajdonképpen nem is olyan szabad. Az igaz ugyan, hogy a *Péter szereti Marit* mondat minden lehetséges szórendje grammatikus mondatot eredményez, de ebből nem következik az, hogy a magyar nyelv szórendje szabad. Arról van inkább szó, hogy a magyar nyelv szórendjét nem az alanyi és a tárgyi szerep határozza meg, hanem a mondatban betöltött egyéb funkciók, mint amilyen például a fókusz. A kiemelt, fókuszált elemnek, mint az előbb láttuk is, szigorúan meghatározott helye van a magyar mondaton belül.

Amikor egy kisgyerek magyar nyelvi környezetben magyarul tanul, viszonylag hamar képes arra, hogy egy kiemelt elemet tartalmazó grammatikus mondatot létrehozson az őt kísérő igekötő–ige sorrend megváltoztatásával együtt. Általában véve elmondható, hogy a nehézségek ellenére a gyerekek gyorsan és könnyedén elsajátítják anyanyelvüket. Nehézségek pedig jócskán vannak: maga az elsajátítandó nyelv egy hihetetlenül komplex rendszer, amivel igazán csak akkor szembesülünk, amikor idegen nyelveket szeretnénk megtanulni, az már korántsem megy olyan könnyen, mint az anyanyelv elsajátítása, nem „ragad ránk” a nyelv. A szakirodalomban emlegetett másik probléma az, hogy még egyazon nyelvet beszélő közösségek esetében is más és más gyermek egészen különböző nyelvi ingereknek van kitéve: egyik gyermek körül rengetegen beszélnek, nyelvileg nagyon gazdag a környezet, míg egy másik gyermek egy más élethelyzetben rengeteget játszik egyedül, kevesebb nyelvi inger éri (de éri). És mi történik? 5-6 éves korukra a gyerekek közös nyelvet beszélnek, megértik egymást, és persze a felnőtteket is, ha a környezet nyelve magyar, magyarul, ha angol, angolul, ha urdu, urduul. Ez nem intelligenciafüggő, ha egy gyerek nyelvi ingerrel van körülvéve, meg fog tanulni az adott nyelven, és az adott nyelvi rendszerbe illő mondatokat fog létrehozni. Természetesen itt a nyelvről mint rendszerről van szó, nem például a használt szókincsről, melynek tanulása korántsem fejeződik be 5-6 éves kor körül.

A nyelvtudomány az 1950-es évektől kezdve foglalkozik kifejezetten a nyelvelsajátítás kérdéskörével is. A generatív grammatika kifejezetten feladatának tartja, hogy

azon felül, hogy a nyelvi adatokat rendszerezi, a nyelvek közös és eltérő tulajdonságait, valamint a nyelvelsajátítás mikéntjét is magyarázni tudja. Az egyik, a mai napig leginkább elfogadott magyarázat szerint a nyelvelsajátítást az emberi agyban egy külön nyelvi modul teszi lehetővé, tulajdonképpen tehát a genetikánk az, ami a nyelvelsajátítást lehetővé teszi. Ez azt is azonnal megmagyarázza, hogy miért csak az ember az, aki képes a nyelvhasználatra.¹ A külön nyelvi modul feltételezése az emberi agyban egyúttal azt is jelenti, hogy születésünkkor ez a nyelvi modul minden ember (de csak ember!) számára egyforma, bármely nyelv elsajátítását lehetővé teszi, univerzális, ezért is nevezzük a nyelvi modulnak ezt a kezdeti állapotát univerzális grammatikának (UG). További érv a velünk született nyelvi modul feltételezése mellett az, hogy magának a nyelvelsajátításnak a menete megegyezik, függetlenül attól, hogy éppen melyik nyelvet sajátítjuk el. Ugyanakkor ez egy problémára is rávilágít: ha adott a nyelvi modul, miért van az, hogy egyáltalán lehetséges (márpedig egyértelmű, hogy nagyon is lehetséges, „ez van”) különböző nyelvek elsajátítása? Az univerzális grammatikánknak olyannak kell lennie, hogy a nyelvek különbségeit is magyarázni tudja.

Adott tehát a feladat: egy univerzális, velünk született modulnak képesnek kell lenni a nyelvi változatosság létrehozására is. Hogyan lehetséges ez? Az Elvek és Paraméterek elmélete ezt úgy válaszolja meg, hogy az univerzális grammatika egyrészt tartalmazza a minden nyelvre jellemző elveket, illetve a nyelvi változásért felelős paramétereket. Ez utóbbiak tulajdonképpen azok a változók, választási lehetőségek, amelyek a nyelvek közötti különbségekért felelősek. Úgy is mondhatnánk, hogy amikor megszületünk, „túl sokat tudunk”, anyanyelvünk elsajátításához ki kell tudni választani a saját nyelvünkre jellemző paramétereket. Ez az a pont, ahol az inputnak, a kívülről érkező nyelvi ingereknek kulcsszerepük van, a paraméterek sikeres kiválasztásának ugyanis éppen az a feltétele, hogy halljunk nyelvi adatokat, amelyek alapján a paraméterek beazonosítása megtörténhet. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ugyanazok a paraméterek tehetők felelőssé a nyelvi változásért is, amelyek a nyelvek közötti eltéréseket is eredményezik. A korábban már említett pro-ejtés illetve annak hiánya egy ilyen paraméternek tekinthető, de az is, hogy egy nyelv szórendjét az alanyi és a tárgyi funkció, vagy a diskurzusszerepek (topik, fókusz szerep) határozzák-e meg. Az ezekhez kapcsolódó elvek azok, hogy a mondatoknak alanya van (a pro-ejtés paramétere határozza meg, hogy ezek megjelennek-e kiejtett formában is egy semleges mondatban

¹ Sokszor beszélünk arról, hogy az állatok is használnak nyelvet. Valóban, az állatok is kommunikálnak egymással, megosztanak információt. Ezen a ponton tehát pontosítanunk kell: az alapvető különbség az emberi nyelvhasználat és az állati kommunikáció között az, hogy míg az utóbbi egy zárt rendszert alkot, csak bizonyos típusú információ közvetítésére képes, az emberi nyelv végtelen rendszer, mindig képesek vagyunk új, korábban nem létező mondatok létrehozására és megértésére.

vagy sem), illetve hogy a nyelv lineárisan rendezett alkotóelemekből áll, hiszen a nyelvekben a szavak és a belőlük alkotott kifejezések egymás után következnek, de a szavak egymás utáni rendezése különböző kritériumok alapján történhet. További elvként említhető meg, hogy az összetartozó szavak csoportokba rendeződnek, és a mondaton belül együtt jelennek meg. Az (1c) mondatban pl. az *a külföldi diákok* kifejezés alkot egy ilyen összetartozó egységet, amit főnévi csoportnak hívunk. Ezért nem grammatikus az **A külföldi megérkeztek diákok* mondat: a főnévi csoport összetartozó tagjai egymástól elkülönülve jelennek meg. Különösen figyelemre méltó az, hogy a gyerekek a nyelvelsajátítás során sem követnek el ilyen típusú hibákat (bár a gyerekek a nyelvelsajátítás során nagyon sokszor hibáznak, sokszor egészen mulatságos mondatokat produkálva, soha nem szoktunk **A piros akarom labdát* típusú mondatokat hallani tőlük). Ez további érv arra, hogy a csoportba rendeződés egy, az emberi nyelvre jellemző elv. Ezen a ponton fontos megjegyezni azt is, hogy a nyelvelsajátítás folyamata automatikus, ösztönös, (szerencsére) nem dönthetők úgy, hogy egy adott paramétert most nem fogok beállítani, vagy direkt rosszul fogok beállítani, mert mondjuk dühös vagyok.

A szórend példájánál maradva, egy nagyon egyszerű példával megvilágítható, hogyan működnek együtt az elvek és a paraméterek. Az elvek meghatározzák például egy igei csoport összetételét. Lehetnek egy szóból álló igei csoportjaink, mint például a *Kati megérkezett* mondatban a *megérkezett* ige. Az igei kifejezésünk itt minden egyéb vonzat nélkül teljes. Ettől eltérően viselkedik a *vesz* ige, ahol a *Kati vett* mondat rosszul formált lesz, valami hiányzik belőle, a *vesz* tárgyias ige, legalább egy tárgy szükséges ahhoz, hogy a mondatunk jó legyen: *Kati vett egy könyvet*. Egy igei csoport tehát többek között állhat egy tárgyias igéből (Verb=V_{tranz(itív)}) és annak tárgyából (Object=O). Ez egy elvnek tulajdonképpen elég is. Vegyük észre ugyanakkor, hogy ez önmagában nem definiálja a két összetevő sorrendjét. (Miért is definiálná, ha általában a nyelveket akarjuk leírni, ebbe nem kell belemenni, itt már különbségeket találunk, na de épp itt rúgnak labdába a paraméterek!) Ugyanakkor egy másik elv szerint a nyelv egy lineáris rendszer,² az összetevőket egymáshoz képest sorrendezni kell. Ha tehát beszélni akarunk, akkor egyszerűen nincs más választásunk, mint vagy tárgy–ige (OV), vagy ige–tárgy (VO) sorrendbe rendezni a két elemet egy adott nyelven vagy egy adott szerkezeten belül. A két elem tehát együttesen egy paramétert határoz meg, egy nyelv vagy OV, vagy VO alapszórendű lehet. Ez a paraméter azért is különösen fontos, mert erősen korrelál egyéb szórendi paraméterekkel. Ha az ige megelőzi a tárgyat, nagy eséllyel a segédige (ha van) is az ige előtt található, ill. gyakran prepozíciókat találunk ezekben a nyelvekben. Ha a nyelv szórendjét az alanyi és tárgyi funkciók határozzák meg, az

² Fontos megjegyezni, hogy a jelnyelveknek a lineáris komponensen túl van egy térbeli része is. A linearitás tehát teljes egészében csak a beszélt nyelvekre vonatkozik.

inputban sokszor következetesen vagy az egyik (OV), vagy a másik (VO) sorrend szerepel, és a nyelvben az adott paraméter könnyedén beazonosítható. Ha a nyelv diskurzuskonfigurációs, tehát a topiknak és a fókuszknak van meghatározott pozíciója, az OV/VO paraméter beállítása értelemszerűen már nem olyan egyszerű.

2. A nyelvelsajátítás

Az első pontban leírtak alapján az Elvek és Paraméterek elméletében a nyelvelsajátítás folyamata a paraméterek kiválasztásának és rögzítésének tekinthető. Azt sem túl nehéz megválaszolni, hogy hogyan történik ez, korábban már utaltunk az input meghatározó szerepére: a gyermeket érő nyelvi ingerek azok, amelyek bizonyítékot szolgáltatnak egy adott paraméter értékére vonatkozóan. Minél következetesebbek az adatok egy paraméter értékére vonatkozóan, annál könnyebb és gyorsabb az adott paraméter értékének a beállítása, bár hibák sokszor előfordulnak menet közben. Nem egyszerű utánzásról van szó tehát, hanem aktív, de nem tudatos szabályalkotási folyamatokról.

Az OV/VO paraméter kapcsán ez egyszerűen annyit jelent, hogy ha túlnyomórészt VO sorrendű szerkezeteket hallunk az inputban, az eredmény egy VO alapszórendű igei csoport lesz, ha többségében OV a sorrend, az eredmény is egy OV nyelv. Persze, ez nagymértékű leegyszerűsítése a nyelvelsajátítás menetének, hiszen az OV/VO paraméter csak egyike a számos egyéb paraméternek.

Logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy az OV/VO paraméter sikeres beállítása feltétezzhet alapvető lexikális ismereteket, tehát azt, hogy a paraméter megfelelő rögzítéséhez a nyelvelsajátítónak rendelkeznie kell egy alapszókinccsel, amelyben szerepelnek igék és mondjuk különböző főnévi csoportok, amelyek az igék tárgyai lehetnek. Nagyon sokáig úgy is gondolták, hogy egy nyelv nyelvtanának az elsajátítása csak kb. a második életév környékén kezdődhet el, hiszen leghamarabb akkor állhatnak rendelkezésre olyan alapvető nyelvtani jellegű információk, amelyekre a nyelvtan tanulását alapozni lehet. Ilyenkor például már a gyermek rendelkezésére áll egy alapszókinccs, amely különböző szófajú elemeket tartalmaz. Ez az a feltételezés, ami ellen Gervain Judit egy rendkívül érdekes előadásában (2010) meggyőzően érvelt, azt állítva, hogy egy adott nyelv alapszórendjének a beazonosítása már sokkal korábban, kb. 8 hónapos korban megtörténhet.

Értelemszerűen az OV/VO paraméter beállítása sokkal egyszerűbb egy következetesen OV (fejvégű, a tárgyat kiválasztó igei fej hátul van) vagy VO (fejkezdetű, a tárgyat kiválasztó igei fej megelőzi a tárgyat) nyelvben. A bizonyítás során felhasznált nyelvek tehát olyan szigorúan fejvégű nyelvek lehetnek, mint pl. a japán, a török, vagy a baszk. A fejkezdetű nyelvek közül pl. az olasz, az angol, vagy a francia jöhetnek szóba. Az alábbi igei és posztpozíciós kifejezésben Gervain (2010) nyomán a japán alapján látunk néhány fejvégű példát ((4) példa, az aláhúzás a szerkezet fejét mutatja), ezt követik a felkezdetű olasz nyelvű adatok (5).

- (4) a. ringo-wo taberu
 alma.ACC eszik
 'almát eszik'
- b. Tokyo kara
 Tokió -BÓL
 'Tokióból'
- (5) a. mangia una mela
 eszik egy almát
 'almát eszik'
- b. sul tavolo
 az-ON asztal
 'az asztalon'

Annak bizonyítására, hogy az OV/VO paraméter sikeres beállításához nincs szükség lexikális szavak ismeretére, a következő megfigyelés szükséges: az OV-típusú nyelvekben sokkal gyakoribb a ritka–gyakori mintázat, a VO-típusúakban pedig éppen fordítva, a gyakori–ritka sorrend dominál. Ez talán a legkönnyebben a pre- ill. posztpozíciós kifejezésekkel magyarázható. A következőket OV-típusú nyelvekben jellemzően posztpozíciókat találunk, a VO-típusúakban prepozíciókat. Természetesen prepozícióból vagy posztpozícióból nagyságrendekkel kevesebb található egy nyelvben, mint a főnévi kifejezésekből, amelyek előtt vagy mögött ezek megjelenhetnek. Hasonló módon egy segédige megelőzi a lexikális igét egy VO-típusú nyelvben, míg egy OV-típusú nyelvben követi azt. Segédigéből szintén jóval kevesebb van, mint lexikális igéből. További párhuzamos szerkezeteket is figyelembe véve valóban kialakul egy rendszerszerű ritka–gyakori (OV-típusú, (6)), vagy gyakori–ritka (VO-típusú, (7)) mintázat az erre megfelelő nyelvek inputjában.

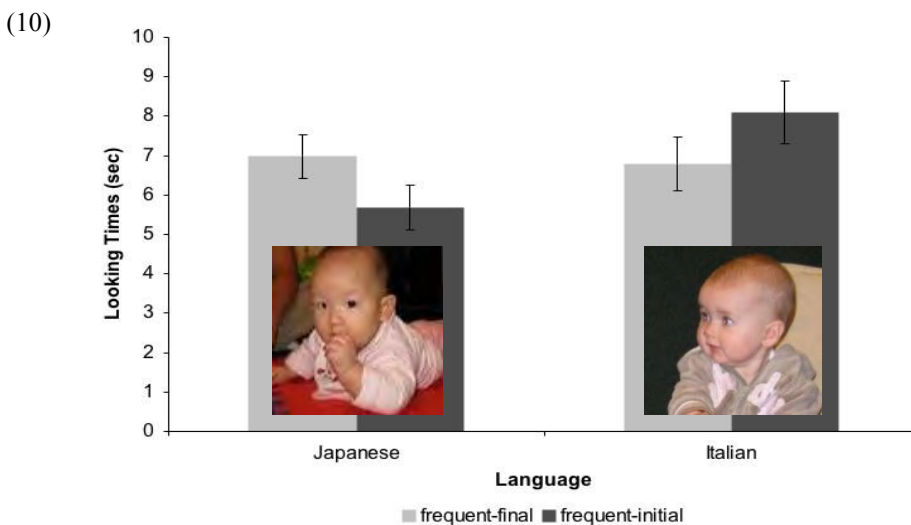
- (6) Tokyo kara
 Tokió -BÓL
 'Tokióból'
 [ritka gyakori]
- (7) sul tavolo
 az.RÁ asztal
 'az asztalon'
 [gyakori ritka]

A módszer maga, amit Gervain (2010) annak bizonyítására használt, hogy 8 éves csecsemők már azonosítani tudják anyanyelvük alapszórendjét (természetesen következetesen OV vagy VO nyelvek esetén), egy mesterséges nyelvtan tanulási feladat volt. A rendkívül leegyszerűsített inputban szerepelt két gyakori elem, az alábbiakban a *ge* és a *fi* azok. Ezek között nem ismétlődő elemek szerepeltek. A különböző nyelvi háttérű csecsemők hol jellemzően fejevégi (9b), hol fejezdetű adatokat hallgattak, ld. (9a).

(8) ...gefofibugedefikogepafimoge...

- (9) a. firugemu b. kafipage
 gedofide kufiduge
 gerifipe ragenafi

A kísérlet (10)-es táblázatban látható eredménye az, hogy a különböző típusú inputra következetesen eltérően reagáltak a különböző nyelvi háttérű babák, ez már önmagában azt jelzi, hogy különbséget tudtak tenni a két nyelvtípus között. A kísérlet további eredménye az, hogy az OV nyelvet elsajátító csecsemők jobban figyeltek az OV-típusú inputra, a VO nyelvet elsajátítók a VO-típusúra.³

Forrás: Gervain (2010)

³ Fölmerülhet a kérdés, hogy a kutatók mi alapján vonták le ezeket a következtetéseket. A kísérlet során mérték többek között a csecsemők szívverését, az agyban áramló oxigén mennyiségét. A kísérlet maga megismételhető, szisztematikusan a bemutatott eredményekre vezet. A kísérlet további részleteiről ld. Gervain (2010).

Gervain (2010) kísérletének konklúziója tehát az, hogy már 8 hónapos csecsemők is képesek a gyakori szavakat jelzőként használva az anyanyelvük alapszórendjét reprezentálni, ehhez nem kell a lexikális szavak ismerete.

3. Nyelvi változás

Fölmerül a kérdés, hogy vajon mi történik akkor, amikor az input nem ennyire egyértelmű. Logikus az a feltételezés, hogy ott, ahol különböző alapszórendre utaló szerkezetek (pl. OV/VO) keverednek, azaz kevésbé stabil a rendszer, nagyobb a változás esélye. A változás a paraméterek megváltozásával írható le, ami a legtöbbször újraelemzés eredménye. Az ilyen típusú változást írja le részletesen többek között Roberts (2006).

Újraelemzés akkor történik, amikor az input több lehetséges szerkezettel is kompatibilis. Ilyenkor a nyelvelsajátító nem biztos, hogy a korábbi nyelvtannak megfelelően dolgozza föl az adatokat. Lényege, hogy a felszínen nem történik változás, de a nyelv maga mégis változik. Ez rövid távon nem feltétlenül érzékelhető, hosszabb távon viszont ez a nyelvi változás mozgatórugója.

Roberts (2006) az újraelemzést Andersen (1973) terminológiáját használva az abduktív változással magyarázza, ami az indukció és a dedukció mellett egy harmadik következtetési séma, mégpedig olyan, amely szisztematikusan téves következtetéshez vezet. Míg a dedukció során általános megállapításokból következtetünk az egyedire, és a *Minden ember halandó* premisszából helyesen levonható az a következtetés, hogy *Szókratész halandó* (persze csak akkor, ha Szókratész alatt valóban egy embert értünk), mind az indukció, mind az abduktió során egyedi premisszákból vonunk le általános következtetést. Míg az indukció során számos egyedi megfigyelés alapján vonjuk le az általános következtetést (tapasztalat alapján, miszerint az emberek halandóak, levonhatjuk a következtetést, hogy Szókratész is halandó), az abduktió az, amikor az általános megfigyelés és a következmény között véletlenszerű a kapcsolat, a következtetés hibás. Abduktív következtetés pl. az, amikor az *XY halandó* valamint a *Minden ember halandó* premisszákból azt a következtetést vonom le, hogy *XY ember*.

3.1. Nyelvelsajátítás és abduktió

A nyelvelsajátítás természetéből fakadóan az abduktiónak meglehetősen nagy tér jut a folyamat során. Ez azért van így, mert a nyelvtan egy olyan része a tudásunknak, amelyet minden generációnak újra és újra kell alkotnia, nincs közvetlen kapcsolat a két generáció között. Maga a nyelvtan mentális entitás: az én fejemben kialakult szabályrendszer csak azokon az adatokon keresztül tudom közvetetten megmutatni, amelyeket kiejtek, esetleg leírok, de maga a rendszer közvetlenül nem hozzáférhető. A nyelvelsajátító fejében kialakult szabályrendszer természetesen nagyon hasonló lesz azokhoz a nyelvtanokhoz, ahonnan az input származik, de éppen a nyelvelsajátítás közvetett

természete miatt nem szükségszerűen azonos, lehetségesek egészen apró eltérések, amelyek viszont idővel egyre nagyobbakká válhatnak. Két generáció között ez többnyire alig észrevehető, néha lehetnek furcsa érzéseink, valami olyasmi, hogy „ezt én nem biztos, hogy így mondanám”, de ezt a legtöbbször nem is tesszük szóvá. A korábban már említett hiányos/eltérő input problémája éppen az, hogy a véges számú nyelvi adat több potenciális nyelvtannal kompatibilis, így nem feltétlenül pontosan a szülők nyelvtana lesz az eredmény.

3.1.1. Az óangol és a mai angol

Lássunk egy meglehetősen leegyszerűsített példát, az angol nyelvben végbement változást! Az óangol nyelv SOV alapszórendű nyelv volt viszonylag nagy szórendi szabadsággal. A mai angol szórendje meglehetősen kötött SVO, azaz alany–ige–tárgy sorrendű. Az OV alapszórend például a következő mondatban figyelhető meg:

- (11) ...Þæt he his stefne up ahof
 ...hogya ő POSS.3SG hang fel emel.PAST
 '...hogya ő felemelte a hangját.'

Bizonyos szerkezetekben azonban lehetséges az eltérés az alapszórendtől, ez a nyelvtanuló számára zavaró lehet. Például amikor egy vonzat viszonylag hosszú, előfordulhat, hogy nem a jellemző ige előtti pozícióban jelenik meg, hanem az ige után, annak jobb oldalán (12). Ezt nevezik jobb oldali diszlokációnak.

- (12) ...Þæt ænig mon atellan mæge [ealne Þone demm]
 ...hogya bármelyik ember viszonyulni tud összes az nyomor
 '...hogya bárki el tudja képzelni mindazt a nyomort.'

Idővel az óangolban egyre több összetevő kerülhetett ebbe a pozícióba, egyre kevesebb adatban volt egyértelmű az OV alapszórend, míg végül a VO szerkezetek száma elérte azt a kritikus tömeget, ami után a nyelvtanuló számára már az tűnt a nyelv alapszórendjének. Az eredmény egy VO alapszórendű nyelv.⁴

3.1.2. Ósmagyar, ómagyar, mai magyar

É. Kiss (2011) szerint az óangolhoz hasonló folyamatok zajlottak le a magyar nyelv korábbi szakaszaiban is. A nehézség ebben az esetben az, hogy míg az óangol esetében rendelkezésre állnak írásos emlékek, az ósmagyar a magyar nyelvtörténet írásbeliség előtti szakasza. É. Kiss állítása szerint az írásbeliség előtti ósmagyar egyszerre volt SOV és TFV alapszórendű, az ige előtti összetevők kettős (mondatrészi és információ-

⁴ Ezzel párhuzamosan a végződések, tehát a posztpozíciók is nagy számban tűntek el a nyelvből.

szerkezeti) szerepet töltöttek be. Ez természetesen csak addig nem okoz problémát, amíg a mondat alanya a topik, a tárgy pedig a fókusz, ami egyébként valóban a legtipikusabb eset. Ugyanakkor természetesen egy tárgyat vagy egyéb összetevőt is lehet fókuszálni, ami azonban felborítja a kettős szórendet, ilyen esetekben jelenhetett meg először a -t rag a tárgyakon, a topik szerepű tárgyak elkülönítésére. A későbbiekben ez általában a tárgy jelölésére grammatikalizálódhatott, ami egy szabadabb szórendet eredményezett.

Az első magyar nyelvű írásos emlékekkel is rendelkező ómagyar szakaszban az információszerkezeti és a mondatrészi szerepek szétváltak, az ómagyar mondat szórendje javarészt már a mai magyarral azonos: a 12. század végéről származó *Halotti beszéd és könyörgés*ben a topik és a fókusz az ige előtti pozíciót foglalják el, a többi összetevő az ige mögött jelenik meg. É. Kiss (2011) részletes elemzése szerint a nyelvemlék kb. 50 tagmondatában 11 alkalommal találunk testes alanyt, 20 esetben pedig tárgyat. Az alanyok közül 8 áll az ige előtt, a tárgyak közül 6. Az ige mögött található összetevők jelöletlenek, az ige elé akkor kerülhet egy elem, ha valamilyen információszerkezeti jegye van. A (13)-as mondat új információra utaló kérdőszó szerepű alanya például a fókusz szerep miatt kerül az ige elé, a (14)-es példában pedig egy topik tárgy található.

(13) mic vogmuc É. Kiss 2011: 93, (27b)

(14) hug turchucat mige zocoztia vola É. Kiss 2011: 94, (32a)
(Jelentés: hogy torkát megszakasztja vala)

A *Halotti beszéd és könyörgés* számunkra legérdekesebb és legfontosabb adata azonban a (15) példában található, ahol az egy összetevőt alkotó birtokos kifejezés elemei a diskurzusszerepek alapján elkülönülve, különböző pozíciókban jelennek meg:

(15) Es [oz gimilsnek] vvl keseruv uola vize É. Kiss 2011: 94, (29d)
(Jelentés: és azon gyümölcsnek oly keserű vala leve)

A birtokos, mint a mondat témáját meghatározó elem, azaz a topik, a topik pozíciójában jelenik meg, míg a birtokszó – információszerkezeti szerep híján – az ige mögötti tartományban marad.

É. Kiss (2011) ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a fejevégű alapszórend nyomai a mai magyarban is megtalálhatók, a névtók jelenléte (*a ház mögött*) például egyértelműen ennek tekinthető, és a korábbi keletkezésű segédigénk, a *volna* is kötelezően ige mögötti pozícióban jelenhet csak meg (*sietett volna*). Magát az OV→VO változást szintén a jobb oldali diszlokáció jelenségéből vezeti le, amelyet eleinte valószínűleg egy utógondolat-szerű sajátos topik kifejezésére használtak. „A művelet egyre gyakoribb alkalmazása következtében az ige utáni argumentumok aránya valamikor az ősmagyar

kor folyamán elérhette azt a küszöbértéket, amikor a beszélők új generációja már őket tekintette alaphelyzetűeknek, és az ige előttiüket tekintette sajátos funkcionális pozíciókba kiemelt összetevőknek.” (É. Kiss 2011: 92)

3.2. A részhalmaz-elv és a jelöltség

A nyelvelsajátítás folyamatának alaposabb megértéséhez szükségünk van még a jelöltség és jelöletlenség fogalmára. Egyes megközelítések szerint a paraméterek két értéke közül az egyik mindig jelölt, a másik jelöletlen érték. A jelölt érték alatt azt értjük, amelynek elsajátításához szükséges az inputban az adott paraméter értékére vonatkozó információ, ennek hiányában a jelöletlen érték rögzül. Ez segít megérteni azt, hogy a rendezetlen input ellenére hogyan tud kialakulni egy teljes nyelvi rendszer. Az ún. részhalmaz-elv (Subset Principle) is a jelöltség és jelöletlenség fogalmainak alapján magyarázza a nyelvelsajátítás folyamatát, lényege az inputtal kompatibilis legegyszerűbb/legjelöletlenebb nyelvtan feltételezésének az elve.

A pro-ejtő paraméterhez visszatérve a következő módon szemléltethetjük a részhalmaz-elv lényegét: mint korábban már láttuk, a pro-ejtő nyelvekben lehetséges az alanyok elhagyása, ugyanakkor az alanyt tartalmazó mondatok is grammatikusak. A nem pro-ejtő nyelvek esetében az alany jelenléte kötelező. Mivel mindkét nyelvtípusban megtalálhatóak a kitett alannyal rendelkező szerkezetek, ez lesz a közös részhalmaz (ld. (17) ábra), tehát ez lesz a pro-ejtő paraméter jelöletlen értéke. Ez annyit jelent, hogy az alany elhagyhatósága akkor tanulható meg, ha az inputban valóban szerepelnek olyan mondatok, ahol nincs alany, az alapérték az alanyos mondat, az alanytalan szerkezetek az „extrák”, a külön megtanulandóak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a jelölt értékre vonatkozó adat hiánya az indirekt negatív bizonyíték a paraméter jelöletlen értékére. Ahhoz, hogy egy gyermek alanytalan nyelvet sajátítson el, kell lenni az inputban alanytalan mondatoknak.

- (16) a. Parla italiano./Lui parla italiano.
 b. Beszél olaszul./Ő beszél olaszul.
 c. *Speaks Italian./He speaks Italian.

(17)

A jelölt értékek morfológiailag is jelöltek. Az alany elhagyhatóságának például feltétele, hogy a szám-személy információ egy másik összetevőn, jellemző módon az ige megjelenjen pl. egy végződés formájában. A morfológiai jelölők kopása a jelölt értékek elvesztéséhez vezethet: ha az igealak nem jelöli az egyeztetést, látható alanyra lesz szükség, ha egy nyelvből valamilyen okból kifolyólag eltűnik a szóvégi esetjelölés, nagy eséllyel kötött szórendű lesz a nyelv, ez utóbbi a felelős az angol nyelvet érintő szórendi változások többségéért. Ha nem állnak rendelkezésre végződések, amelyek alapján mondjuk az alanyt meg tudjuk különböztetni a tárgytól, más módon kell kódolni ezeket a grammatikai funkciókat, erre alkalmas a szórendi pozíció is.

4. Konklúzió

Mint a korábbiakban láttuk, a paramétereknek központi szerepe van mind a nyelvelsajátításban, mind a nyelvi változásban. Maguk a paraméterek azok, amelyek a kettő összekapcsolják: a paraméterek választási lehetőségeket adnak azokon a pontokon is, amelyeket az input nem határoz meg. A hiányzó pontokon a formálódó nyelvi rendszert a többi adattal összeférhető jegyekkel kell ezeket kitölteni, hiszen egy teljes nyelvi rendszerben minden értéket azonosítani kell. Ezeket a hiányzó értékeket maga a nyelvelsajátító tölti ki: ha az inputban a jelölt értékre vonatkozó adatok nincsenek megfelelő arányban jelen, a jelöletlen érték rögzül. Mindez a nyelvelsajátításban és a nyelvi változás kapcsán is azzal a fontos következménnyel jár, hogy ha az inputban már nincs megfelelő mértékben jelen egy adott paraméter jelöltségére vonatkozó információ, az új generáció jelöletlenként rögzíti az értékét, ami viszont az előző generációtól eltérő grammatikát eredményez.

Hivatkozások

- Andersen, Henning 1973. Abductive and Deductive Change. *Language* 49:765–93.
- É. Kiss Katalin 2011. Az ősmagyar SOV-től az ómagyar (T)(Q)(F)VX-ig. In *Nyelvelmélet és diakrónia*. Budapest – Piliscsaba: Szent István Társulat. 85–102.
- Gervain Judit 2010. *A csecsemőkori beszédészlelés mechanizmusai és a nyelvelsajátítás*. MTA-előadás, Bionyelvészet előadássorozat. 2010. november 10. Budapest.
- Roberts, Ian 2006. *Diachronic Syntax*. Oxford: Oxford University Press.